
Stanko RIHTAR, Vesna LAMZA POSAVEC

POLITIČKA
RELEVANTNOST
RELATIVNE
DEPRIVACIJE U
HRVATSKOM
(POST)TRANZICIJSKOM
KONTEKSTU

Teorija relativne deprivacije

Teorija relativne deprivacije, jedna od dugovječnijih u sociologiji i socijalnoj psihologiji, uže je usmjerena na problem razlika između objektivnog statusa i subjektivnog iskustva. Prema široko prihvaćenom shvaćanju ili određenju pojma, riječ je o manjku aktualnog statusa (materijalnog ili društvenog) ili dobitaka prema očekivanom ili željenom, u odnosu na neki socijalni ili temporalni standard (Levine i Moreland, 1998.). Stanje relativne deprivacije uobičajeno se povezuje s osjećajima nezadovoljstva ili, u ekstremnijim slučajevima, bijesa, uz pokušaje promjena ne samo vlastite situacije nego i distributivnih i proceduralnih načela ili praksi u najširem smislu (Skitka i Crosby, 2003.).

Iako je glavni diktum teorije jednostavan i, kako navodi Brown (1996.), poznat stoljećima, sam termin i prvi empirijski rezultati potječu od opsežnih studija morala, društvenih stavova i psihičke prilagodbe američkih vojnika ratnim i poratnim okolnostima (Stouffer i sur., 1949.; Merton i Kitt, 1950.). Termin je upotrijebljen da bi se objasnili – naoko paradoksalni i neočekivani – nalazi o prosječno nižim razinama borbenog morala i zadovoljstva pripadnika privilegiranih jedinica, odnosno onih kojima su promocijske perspektive bile znatno povoljnije (piloti) u odnosu na one kojima su te mogućnosti, bez obzira na ratne zasluge, bile znatno skućenije (vojna policija). Kritičnim se čimbenikom pokazala egalitarnost promocijskih mogućnosti unutar jedinica, dok su se privilegije ili zapostavljenost pripadnika statusno različitih jedinica rijetko smatrale kriterijima procjena odgovarajućih naknada za ratne zasluge.

Osobito se ogorčenje, s obzirom na povijest rasizma u tom području, očekivalo od crnih vojnika u južnim državama, no njihov je moral bio podjednak ili viši od onih u sjevernim. Taj je rezultat naknadno pripisan izboru spe-

cifičnih kriterija socijalnih usporedbi, odnosno usporedbama vlastitog statusa sa statusom crnih civila u bliskom okruženju, pri čemu su, u južnim državama, životni uvjeti crnih vojnika bili znatno povoljniji od onih u kojima su živjeli civili. Nasuprot tome, na Sjeveru su razlike bile u korist civila, posebice onih koji su razmjerno povoljan status mogli zahvaliti zaposlenosti u vojnoj industriji.

Iako su opisani rezultati naznačili da izbor referencata i, uz to usko povezane, posljedice socijalnih usporedbi, mogu izazvati jače frustracije u odnosu na objektivnu deprivilegiranost, teorija nije formalizirana u citiranim studijama, nego je dograđivana identifikacijom relevantnih izvora, tipova i posljedica deprivacije (Levine i Moreland, 1988.). Osim važnosti socijalnih usporedbi, rano je naslućena i uloga iskustva u formiranju razine očekivanja (primjerice, Aristotel ili DeTocqueville; prema Lederer, 1986.). Ipak, empirijski potkrijepljen prijedlog utvrđivanja funkcionalnih odnosa potječe od socioloških desk-studija uzroka političkog nasilja i prevrata Daviesa (1962., 1969., 1973.) i Gurra (1970.).

Utvrdivši, analizom arhivske građe, ekonomske uvjete koji su prethodili političkim prevratima (primjerice Dorrova pobuna na Rhode Islandu 1842., Pullmanov štrajk 1984., Oktobarska revolucija 1917., Egipatska revolucija 1953.), Davies je DeTocquilleovu pretpostavku o povećanim očekivanjima uobličio u postulat prema kojem se funkcionalni odnos objektivnih uvjeta i razine aspiracija može prikazati J-krivuljom (Davies, 1969.).

Prvo, između onoga što se želi i onoga što se ima (dobiva), redovito postoji razlika, koja se najčešće prihvaća povijesno i kulturalno varijabilnim načinima legitimizacije. Drugo, kontinuiranim poboljšanjem objektivnih životnih uvjeta raste i opća razina aspiracija. Prekid kontinuiteta proširuje jaz između stvarnih mogućnosti i iskustvom induciranih očekivanja, pa najveće nezadovoljstvo ne treba očekivati za produžene deprivacije, nego nakon stagnacije ili pogoršanja koje slijedi po razmjerno trajnom, kontinuiranom i stabilnom razdoblju prosperiteta: "Nezadovoljstvo će biti najizrazitije kad se rutinsko zadovoljavanje potreba iznenada pokaže nemogućim" (Davies, 1973., str. 247). Iz postuliranog odnosa, nadalje, jasno slijedi da će deprivacijski učinci biti to jači što je povoljno razdoblje dugotrajnije, a pogoršanje naglije ili manje očekivano (Geschwender, 1968.; Polletta i Jasper, 2001.).

Gurr je, kad je riječ o mogućem utjecaju vremenskih varijacija objektivnih uvjeta, detaljnije specificirao tri obrasca diskrepancije između subjektivno očekivanog i ostvarivog: aspiracijski, dekrementalni i progresivni.

Daviesov funkcionalni odnos u Gurrovu je modelu specijalan slučaj, najbližnji aspiracijskom obrascu ili situaciji u kojoj očekivanja rastu, a mogućnosti zadovoljenja ostaju iste (Gurr, 1970.). Dekrementalna deprivacija odnosi se na situaciju u kojoj očekivanja ostaju konstantnima, ali mogućnosti zadovoljenja se smanjuju, dok se progresivna odnosi na uvjete u kojima postoje simultano i supstancijalno povećana očekivanja, ali se mogućnosti ostvarenja smanjuju. Tvrdnju da opisani obrasci mogu biti potentni uzroci frustracija, nezadovoljstva i nasilja, autor je pokušao potkrijepiti analizom sukoba u 114 političkih entiteta (država i kolonija), u razdoblju od 1961. do 1965. godine (Gurr, 1971.).

Iako su zavisni indikatori (učestalost i intenzitet pobuna i sukoba) pomno operacionalizirani i mjereni, ključna intervenirajuća varijabla, deprivacijom izazvano nezadovoljstvo, nije mogla biti uvrštena u analizu zbog nedostatka istraživačkih podataka. Umjesto toga korišten je sintetički indeks formiran kombinacijom objektivnih indikatora (raširenosti i intenziteta ekonomske, političke i religiozne diskriminacije, političke separacije, ovisnosti o stranim ekonomijama i manjka obrazovnih mogućnosti). Analizom obuhvaćenim podacima objašnjeno je oko dvije trećine varijance između nacija u relativnom intenzitetu građanskih nemira, pa je zaključeno da je temeljna pretpostavka – prema kojoj intenzitet nezadovoljstva, latentnog ili otvorenog sukoba kovarira s intenzitetom pretpostavljenog osjećaja relativne deprivacije – snažno potvrđena.

U prilog Daviesovoj i Gurrovoj analizi neizravno govore i rezultati nekoliko desk-studija provedenih za druge svrhe. Hepworth i West (1988.), analizom vremenskih serija ponovno su obradili skup podataka koje su Hovland i Sears (1940.) upotrijebili u često citiranom istraživanju kovarijacija ekonomske recesije i rasnog nasilja na američkom jugu. Sofisticiranijom analitičkom tehnikom utvrđeno je da se pobune nisu javljale istodobno, nego su, u prosjeku oko godinu dana, kasnile za razdobljima najintenzivnije recesije. I Archer i Gartner su, u desk-analizi nasilja u 44 zemlje i 110 najvećih svjetskih gradova u razdoblju od 70 godina, utvrdili relativan porast nasilja u onim državama koje su sudjelovale u ratovima, kako u odnosu na prijeratna razdoblja, tako i u odnosu na kontrolne države (Archer i Gartner, 1984.).

Integrativni sociopsihološki model Faye Crosby

Kronološki, prvu je strožu i potpuniju formalizaciju teorije predložio Davies (Davies, 1959.; prema Cook i sur., 1977.), određujući relativnu deprivaciju ne samo kao posljedicu percipiranog manjka nego i želje i zasluženosti boljeg statusa. Osim nadogradnje novim uvjetima, Davies je, pri izboru standarda ili socijalnih referenata, pretpostavio apriornu sklonost uspoređivanja sa sličnim, a ne bitno različitim drugim ljudima (konzistentno temeljnoj propoziciji Festingerove teorije socijalnih usporedbi), no ostavivši problem definicije sličnosti neriješenim (Suls i Miller, 1977.).

Parafrazirajući Levinea i Morelanda (1988.), može se reći da aktualni kontekst nudi repertoar, a individualna motivacija određuje inicijalnu atraktivnost pojedinih referenata socijalnih usporedbi. Primjerice, ako je motiv usporedbi testiranje stvarnosti, birat će se najširi mogući raspon pojedinaca ili grupa. Ako su usporedbe motivirane samopoštovanjem, birat će se pojedinci ili grupe (nešto) lošijeg položaja, dok će se u slučaju pozivanja na prava ili pravednost uspoređivati s onima (nešto) boljeg položaja. Bez obzira na to, Davies je pretpostavio da već sama inicijalna sklonost uspoređivanja sa sličnim drugim ljudima izaziva osjećaj zasluženosti. Runciman (1966.) je prihvatio Davisovo rezoniranje i dodao uvjet ostvarivosti, smatrajući da je razina aspiracija odraz stvarnosti, za razliku od Gurra (1970.), koji je zauzeo suprotan stav, tvrdeći da frustracije izaziva tek nedostižnost ili neostvarivost ciljeva.

Konačno, nakon dvadesetpetogodišnje ekstenzivne upotrebe koncepta, Faye Crosby je predložila integrativni sociopsihološki model kojim je, sažimanjem relevantnih doprinosa ostalih autora u taksonomiju nužnih i dovoljnih preduvjeta za pojavu relativne deprivacije, pokušala sjediniti glavne smjerove razvoja teorije (Crosby, 1976.; Cook i Crosby, 1977.; Bernstein i Crosby, 1980.; Crosby, 1982.). Autorica je pošla od nejasnoća u samoj definiciji konstrukta, uočivši da prethodno nije dovoljno jasno naglašena njegova dvokomponentna, kognitivno-afektivna narav. Razlikovanje kognitivne i afektivne komponente nužno je stoga što je afektivna reakcija bilo koje vrste redovito posljedica, odnosno ne javlja se bez prethodne kognitivne elaboracije.

Percipirana razlika između vlastitog statusa i statusa (relevantnih) drugih u predloženom je modelu tek početni od ukupno pet nužnih i dovoljnih preduvjeta. Prema Crosby (1976.), to su:

1. Percepcija da netko drugi posjeduje x. Percepcija razlika vlastitog i tuđeg statusa, odnosno toga da netko drugi

posjeduje x , prvi je i očigledan preduvjet za bilo kakvu daljnju elaboraciju i/ili evaluaciju vlastite situacije.

2. Želja za x . Uz ispunjen prvi preduvjet, percepciju da netko drugi posjeduje x , deprivacija se neće iskusiti ako to što drugi posjeduje ne predstavlja vrijednost za onoga tko percipira razliku, odnosno ako to ne želi posjedovati.

3. Zaslužnost ili legitimnost posjedovanja x -a. Percepcija razlike i želja očiti su i razmjerno lako određivi preduvjeti, no determinacija zaslužnosti znatno je kompleksniji problem. Ako percipirana razlika i izaziva želju, nezadovoljstvo će se javiti tek po prosudbi zaslužnosti, odnosno tek će neopravdanost ili nelegitimnost manjka izazvati ozbiljniju reakciju. Kompleksnost predviđanja zaslužnosti proizlazi iz toga što mu nužno prethodi odgovor na pitanje subjektivne definicije (ne)legitimnosti deprivilegiranog statusa, tretmana ili dobitaka.

4. Ostvarivost ili vjerojatnost postizanja ili dobivanja x -a. Poput prethodnog preduvjeta, i problem očekivane ostvarivosti je kompleksan. Crosby pretpostavlja da će se izraziti nezadovoljstvo pojaviti tek ako se ne može ostvariti ono što se percipira mogućim, vjerojatnim ili ostvarivim. Naime, ako je, s jedne strane, ostvarenje potpuno izvjesno, a s druge, nešto uopće nije moguće ili ne postoji nikakav uvid u način na koji bi se to moglo ostvariti, bez obzira na percipiranu razliku, želju i zaslužnost, reakcija se u prvom slučaju neće ni pojaviti, a u drugom će se svesti na zavist ili, eventualno, sanjarenje.

5. Nedostatak osjećaja osobne odgovornosti za manjak x -a. Posljednji preduvjet – da se ne osjeća vlastita odgovornost za manjak ili razliku – djelomice je sadržan u trećesposmenutom, u osjećaju zaslužnosti. To je bitno atribucijska pretpostavka i polazište novijih pokušaja integracije teorije relativne deprivacije i atribucijske teorije (Walker i sur., 2002.).

Kolektivna (grupna ili fraternalna) relativna deprivacija

Pitanje relativne deprivacije u međugrupnom kontekstu prvi je eksplicitno postavio Runciman, uvodeći važnu konceptualnu novost, razliku između individualne ili egoistične i kolektivne (grupne ili fraternalne) relativne deprivacije (Runciman, 1966.; Walker i Pettigrew, 1984.). Po definiciji, individualna deprivacija odražava položaj pojedinca u grupi i proizvod je unutargrupnih, dok je kolektivna posljedica međugrupnih usporedbi. Ključna važnost tog razlikovanja proizlazi iz naravi političkih posljedica. Individualna deprivacija trebala bi izazvati istovrsne, individu-

alne simptome, bilo psihološke (stres, depresiju, anomiju) bilo ponašajne (pokušaje promjene individualnog statusa). Nasuprot tome, kolektivna deprivacija, kao posljedica međugrupnih usporedbi rezultirat će nezadovoljstvom koje može rezultirati politički relevantnim učincima.

Razliku između individualne i grupne deprivacije potpunije su operacionalizirali Vanneman i Pettigrew (1972.), naglasivši da je nužno razlikovati i isključivo kolektivnu deprivaciju (percepciju depriviranosti bliže grupe, bez osobne) od dvostruke (koja uključuje i grupnu i osobnu depriviranost u odnosu na neki vanjski standard). Vlastite su pretpostavke provjerili istraživanjem utjecaja relativne deprivacije na stavove bijelaca prema crnim kandidatima za gradonačelnike u velikim američkim gradovima. U tom su istraživanju najizrazitiju odbojnost prema glasanju za crne kandidate iskazali dvostruko i kolektivno deprivirani bijelci, dok se izoliran utjecaj egoistične deprivacije nije pokazao značajnim prediktorom animoziteta. Replikacijom nacрта na uzorcima crnih ispitanika potvrđena je nužnost (najmanje) kolektivne deprivacije za predviđanje hostilnosti prema bijelcima (Abeles, 1976.) ili sklonosti odobravanju nasilja kao načina ostvarivanja grupnih prava (Dibble, 1981.).

Međunacionalna robusnost nalaza potom je potvrđena u većem broju istraživanja u kojima se pokazalo da individualna deprivacija nije dovoljna da bi se predvidio širi spektar politički relevantnih posljedica, od separacijskih težnji među quebečkim frankofonima (Guimond i Dube-Simrad, 1983.), Škotima (Abrams, 1990.), nezadovoljstva različitim aspektima komunalnog života pripadnika lokalnih zajednica u Kanadi (Dion, 1986.), hostilnosti muslimana prema hindusima u Indiji (Tripathi i Srivastava, 1981.; Gosh, Kumar i Tripathi, 1992.), crnaca prema bijelcima (Aafrikanerima i Britancima) u Južnoafričkoj Republici (Duckitt i Mphuthing, 1998.; Appelgryn i Bornman, 1996.; Appelgryn i Nieuwoudt, 1988.), zahtjeva za unapređenjem manjinskih prava Surinamaca u Nizozemskoj (Koomen i Fränkel, 1992.), prava na rad nezaposlenih mladih Australaca (Walker i Mann, 1987.), pa sve do međuetničke hostilnosti u zapadnoeuropskim državama (istraživanja na reprezentativnim uzorcima njemačke, nizozemske, francuske i britanske populacije; Wagner i Zick, 1995.).

Foster i Matheson (1995.) detaljnije su elaborirale odnos kolektivne i dvostruke deprivacije, smatrajući da bi dvostruka deprivacija ipak trebala u većoj mjeri od individualne i isključivo kolektivne predviđati sklonost sudjelovanju u protestnim akcijama. Isključivo grupna deprivi-

vacija, naime, ako se uz nju ne veže i individualna, može rezultirati tzv. “ideološkom” deprivacijom ili relativnom deprivacijom zbog drugih (Tougas i Veilleux, 1988.), ili pak pojavom tzv. “individualno-kolektivne deprivacijske diskrepancije” u slučajevima u kojima se vlastita deprivacija (zbog različitih razloga, primjerice samopoštovanja ili prihvaćenih načina legitimizacije) ne priznaje ili ne prepoznaje (Crosby, 1984.). U potonjem bi se slučaju i reakcije na deprivaciju mogle svesti na individualne pokušaje mijenjanja vlastitog statusa, pa se u tom pogledu ne bi moglo govoriti o bitnim razlikama između posljedica individualne i (isključivo) grupne deprivacije. Dvostruka relativna deprivacija nužno dovodi do toga da se problem, sagledan iz perspektive pojedinca, ne smatra samo “njihovim” nego zajedničkim, a time i politički relevantnijim.

Relativna deprivacija u Hrvatskoj: ciljevi istraživanja

Hrvatska je sociodemografski i gospodarski izrazito heterogena. Ne zalazeći dalje u prošlost, poznato je da se, zahvaljujući piramidalnom tipu razvoja nakon Drugog svjetskog rata, regionalna središta (središta bivših zajednica općina) nisu razvijala usklađeno s periferijama, nego na njihov račun, crpeći im ljudske i ostale resurse. Na takvu se (naslijeđenu) matricu devedesetih godina nadovezalo intenzivnije društveno raslojavanje uzrokovano promjenom političkog i gospodarskog sustava i privatizacijom bivšeg javnog ili državnog vlasništva, uz ratna razaranja koja su nejednakim intenzitetom pogodila pojedine dijelove države i izazvala nove migracije prema sigurnijim i razvijenijim sredinama.

Budući da potencijalno važna politička uloga relativne deprivacije u opisanim okolnostima nije detaljnije ispitivana (pojam se, doduše, spominje u istraživanjima siromaštva u nas, no izvan teorijskog okvira i tematike kojom se ovdje bavimo; primjerice, Šućur, 2006.), empirijskim smo istraživanjem provjerili odražavaju li se različiti tipovi (regionalne) relativne deprivacije na politički relevantne reakcije na stanje u državi i moguću ulogu kauzalnih atribucija u tom kontekstu. Naime, kako navode Walker i suradnici (2002.), zagovarajući integraciju teorije relativne deprivacije s atribucijskom teorijom (Weiner, 1986., 1995.), pripisivanje odgovornosti za neko stanje različitim uzrocima prema kriterijima lokusa (unutarnji-vanjski), stabilnosti (promjenjivi-nepromjenjivi) i kontrolabilnosti (kontrolabilni-nekontrolabilni) vjerojatno će izazvati i različite reakcije. Stabilni i nekontrolabilni uzroci trebali bi

u većoj mjeri izazivati malodušnost ili anomiju, dok bi reakcije na situaciju, ako joj se uzroci smatraju nestabilnijim i kontrolabilnijim, mogle biti aktivnije, uključujući i inicijative za radikalnijim promjenama. Konačno, internalne atribucije, odnosno pripisivanje odgovornosti za vlastiti status individualnim osobinama, ne bi trebale kao posljedicu imati propitivanje legitimnosti sustava, a samim time ni poticati odgovarajuće djelovanje.

U ovom se kontekstu može navesti da istraživanja uzroka siromaštva na Zapadu, odnosno u stabilnim, moderniziranim društvima i individualističkim kulturama, uglavnom pokazuju naklonost internalnim kauzalnim atribucijama (uz varijacije ovisne o socijalnom statusu i obrazovanju; Nasser i Aobuchedid, 2002.). Tako je Feaginova studija (Feagin, 1972.) laičkih ili "svakodnevnih" objašnjenja u SAD-u pokazala prevlast internalnih (siromaštvo je rezultat nedostatka motivacije, vještine ili napora) nad strukturalnim ili eksternalnim (siromaštvo je rezultat socijalnih i ekonomskih uvjeta), odnosno fatalističkim atribucijama (siromaštvo je rezultat "loše sreće", nepredvidivih okolnosti ili okolnosti nad kojima nitko nema kontrolu). Studije inspirirane Feaginovom, provedene u Australiji i Velikoj Britaniji, pokazale su da i tamo vrijedi isto, iako u manjoj mjeri nego u Americi (Hewstone, 1989.). Townsendovo (1979.) je istraživanje, također provedeno u Velikoj Britaniji, pokazalo da najveći postotak siromašnih za vlastite nevolje krivi sebe, a ne socijalni sustav. Prema Hewstoneu (1989.), riječ je o kolektivno kondicioniranim uvjerenjima ili "socijalnim atribucijama". Za razliku od toga, u društvima kolektivističkih vrijednosti i raširene neimaštine, kakvo je, primjerice, indijsko, nalazi upućuju na prevagu sistemskih kauzalnih atribucija (Pandy i sur., 1982.).

No Lewisova je studija (Lewis, 1994.) upozorila na to da aktualne društvene okolnosti ipak mogu odlučujuće utjecati na atribucijske sklonosti. Za porasta nezaposlenosti u Europi početkom devedesetih godina taj je uzrok prevladao nad internalnim i fatalističkim objašnjenjima neimaštine (primjerice, lijenost ili "loša sreća") koja su dominirala u razdoblju prosperiteta sedamdesetih i osamdesetih godina (Commission of the European Communities – CEC, prema Singh i Vasudeva, 1977.). Zanimljivo je da je znatno manje pozornosti posvećeno istraživanjima atribucija bogatstva, no u spomenutoj je Lewisovoj studiji pronađeno da su individualistička objašnjenja rjeđa nego kad je u pitanju siromaštvo – u slučaju bogatstva češće se naglašuje kombinacija sreće i socijalne potpore.

Podaci za analizu prikupljeni su u okviru tematski šire usmjerenog istraživanja javnoga mnijenja, terenskom usmenom anketom na reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva Hrvatske. Anketiranjem, provedenim 2002. godine, obuhvaćeno je 3508 ispitanika. Za potrebe ovoga rada iz obuhvatnijeg su upitnika izdvojene mjere primjerene modelu koji je predložila Crosby (1976.), a koji se i danas, uz neke redukcije prema parsimoničnosti (primjerice, Folger, 1987.; Walker i sur., 2002.), smatra referentnim.

Mjere objektivnog statusa

Materijalni status ispitan je ljestvicom prihoda po članu kućanstva u rasponu od 1 (manje od 500 kn) do 7 (više od 4000 kn), obrazovanje u rasponu od 1 (bez škole) do 8 (magisterij, doktorat), a dob na ljestvici u rasponu od 1 do 5 (od 18 do 60 i više godina u kategorijama po 10 godina).

Komponente ili preduvjeti relativne deprivacije

Percepcija socijalnih razlika, kao inicijalni preduvjet relativne deprivacije, utvrđena je na ljestvicama od 1 do 5 (u rasponu od “znatno niži” do “znatno viši”), temeljem usporedbe vlastitog standarda sa standardom u regiji te usporedbe sa standardom u ostalim krajevima Hrvatske. Na isti je način standard stanovnika vlastitog kraja uspoređen sa standardom stanovnika ostalih dijelova zemlje.

Kako bi se identificirali različiti tipovi deprivacije, na temelju spomenutih usporedbi definirana su četiri subuzorka: 1) nedeprivirani ispitanici, oni koji su izjavili da njihov standard nije niži od prosječnog ni u njihovom ni u ostalim krajevima Hrvatske; 2) individualno deprivirani ispitanici: oni koji su smatrali da je njihov standard niži od prosječnog, ali nisu smatrali da je standard u njihovom kraju niži od onoga u ostalim krajevima; 3) kolektivno ili grupno deprivirani ispitanici, oni koji su smatrali da je standard u njihovom kraju niži od onoga u ostalim krajevima Hrvatske, ali ne i njihov osobno i 4) dvostruko deprivirani ispitanici, oni koji su smatrali da su i njihov osobni i standard kraja u kojem žive niži od onoga u ostalim krajevima Hrvatske.

Takvo određenje relativne deprivacije vođeno je primjedbama Fosterove i Matesonove (1995.), koje su utvrdile da je u većini istraživanja dvostruka relativna deprivacija određivana sumativno, zbrajanjem rezultata na ljestvica-

ma individualne i kolektivne deprivacije. No, kako ističu autorice, takvim postupkom nije moguće jasno razdvojiti pojedine tipove, budući da, primjerice, isti zbrojeni rezultat na srednjim razinama zbrojenih ljestvica može značiti maksimalnu individualnu i minimalnu kolektivnu deprivaciju, ali i obratno. Stoga su, kao mjeru dvostruke deprivacije, predložile formiranje umnoška rezultata na takvim ljestvicama. No, iako predloženi način daje, doduše, jasniji kontinuum, ipak ne razdvaja potpuno pojedine tipove. U našem istraživanju to je bilo izvedivo zahvaljujući dovoljno velikom broju ispitanika, odnosno mogućnosti izdvajanja zasebnih, dovoljno velikih subuzoraka.

Sljedeći preduvjet relativne deprivacije, željeni materijalni status, provjeren je pitanjem "Kako ocjenjujete svoju materijalnu situaciju u odnosu prema vašim stvarnim životnim potrebama?" Odgovoriti se moglo na ljestvici od 1 ("znatno lošijom") do 5 ("znatno boljom"). Temeljem odgovora na pitanje "Neki ljudi smatraju da svatko u životu dobiva ono što zaslužuje. Kako u tom smislu ocjenjujete vlastiti životni standard?" određena je procjena zaslužnosti ili opravdanosti osobnog materijalnog statusa na ljestvici od 1 ("niži od zasluženog") do 3 ("viši od zasluženog"). Optimizam ili pesimizam u pogledu očekivane promjene materijalne situacije utvrđen je pitanjem "Očekujete li da će se vaš životni standard u sljedećih godinu ili više dana pogoršati ili poboljšati?" te repertoarom mogućih odgovora na ljestvici od 1 ("znatno pogoršati") do 5 ("znatno poboljšati").

Reakcije na situaciju u državi

Moguće reakcije na aktualnu situaciju u državi provjerene su pitanjem "Kako na vas utječe sadašnja situacija u Hrvatskoj" i ponuđenim odgovorima na ljestvicama raspona 1-4 (od "uopće ne" do "izrazito"): 1) "Rastužuje me"; 2) "Izaziva osjećaj bespomoćnosti"; 3) "Plaši me"; 4) "Čini me bijesnim"; 5) "Izaziva volju za poboljšavanjem situacije" te 6) "Izaziva volju za javnim protestom". Uz to, provjerene su još neke, politički specifičnije reakcije: spremnost izlaska na izbore, na ljestvici od 1 ("uopće ne") do 4 ("sigurno"), te kritičke ocjene aktualne vlasti, zbrajanjem odgovora na četiri ljestvice (kompetentnosti, moralnosti, gospodarske učinkovitosti i socijalne osjetljivosti) s rasponom mogućih ocjena od 1 do 5.

Atribucije odgovornosti za stanje u državi

Odgovornost za stanje u državi mogla se, na ljestvicama raspona 1-4 (od "uopće ne" do "izrazito") pripisati:

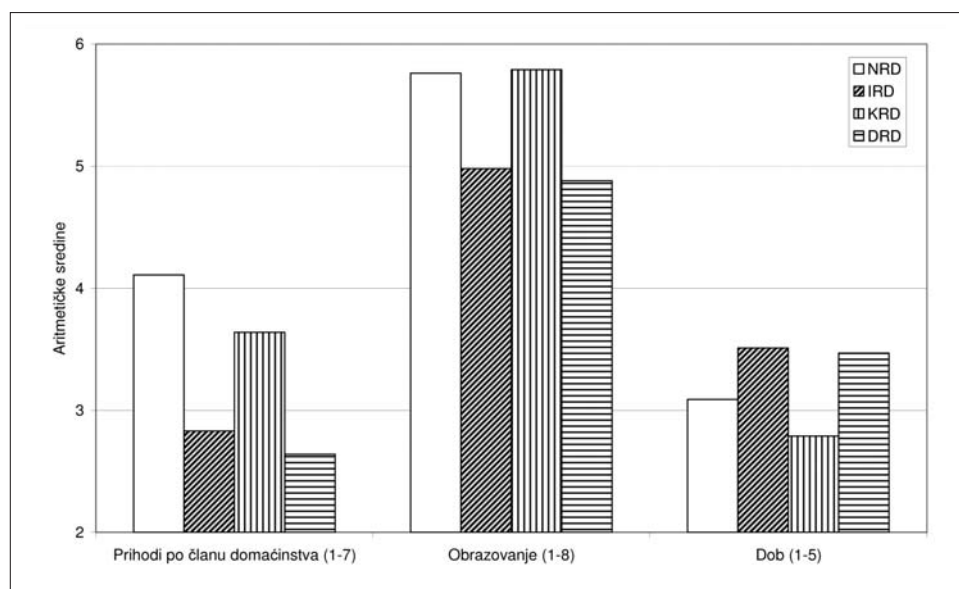
1) bivšoj (HDZ-ovoj) vlasti; 2) aktualnoj vlasti (koalicija na čelu sa SDP-om); 3) međunarodnoj zajednici; 4) samim stanovnicima Hrvatske; 5) agresiji na Hrvatsku; 6) naslijeđu iz razdoblja komunizma i 7) dugotrajnijim povijesnim okolnostima.

Nalazi istraživanja

Objektivni status, tipovi i preduvjeti relativne deprivacije

Razvrstavanjem ispitanika u subuzorke prema tipovima deprivacije utvrđeno je da je onih koji se, na temelju socijalnih usporedbi, nisu smatrali depriviranim bilo 1518 (43,3%), individualno depriviranih bilo je 525 (15,0%), grupno depriviranih 569 (16,2%) i dvostruko depriviranih 449 (12,8%). Drugim riječima, nešto više od polovice stanovništva Hrvatske, u vrijeme provedbe istraživanja, nije smatralo da je u materijalno lošijem položaju od stanovnika svoga ili ostalih krajeva Hrvatske. Politički (potencijalno) relevantniju grupnu i dvostruku relativnu deprivaciju na razini regionalnih usporedbi iskazala je, pak, četvrtina stanovništva.

Slika 1: Srednje vrijednosti prihoda, obrazovanja i dobi prema tipovima relativne deprivacije (aritmetičke sredine)

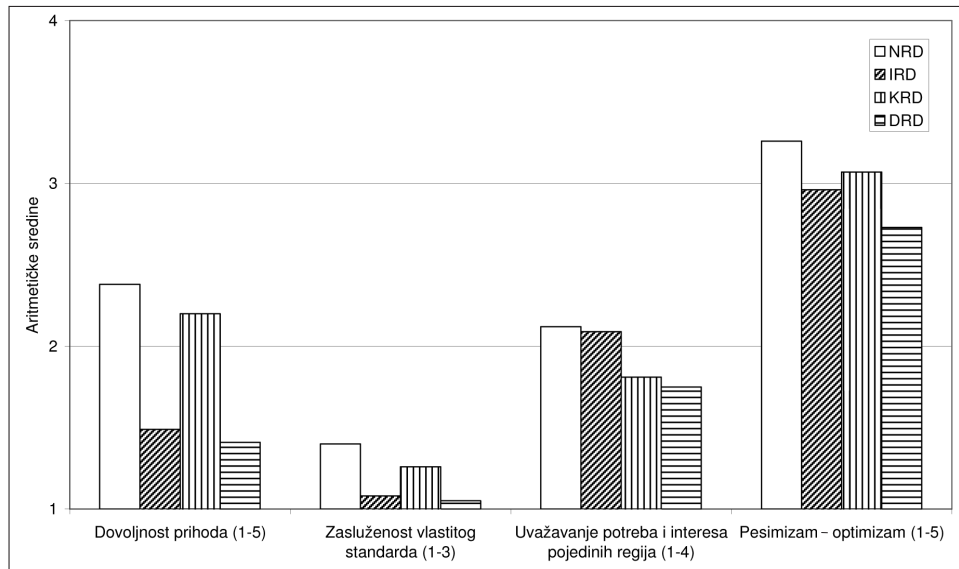

	NRD	IRD	KRD	DRD	F (p)	Post hoc
Prihodi po članu domaćinstva (1-7)	4,11	2,83	3,64	2,64	168,96 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 3-4
Obrazovanje (1-8)	5,76	4,98	5,79	4,88	77,93 (0,00)	1-2, 1-4, 2-3, 3-4
Dob (1-5)	3,09	3,51	2,79	3,47	30,25 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 3-4

Legenda: NRD – nedeprivirani; IRD – individualno deprivirani; KRD – kolektivno deprivirani; DRD – dvostruko deprivirani; Post hoc – značajne razlike među parovima (Dunnett T3)

Razlike u dobi, materijalnom i obrazovnom statusu subjektivno nedepriviranih i različito depriviranih ispitanika prikazuje slika 1. Osim što se pokazalo da su subjektivno nedeprivirani ispitanici imali (očekivano) više prihoda u odnosu na sve deprivirane skupine, posebno valja zapaziti da su individualno i dvostruko deprivirani bili potpuno izjednačenog objektivnog statusa. Kolektivno deprivirani bili su općenito višeg objektivnog statusa od individualno i dvostruko depriviranih, te nižih prihoda, ali podjednakovog obrazovanja kao i nedeprivirani. Već na ovoj razini analize zapaža se simetrija prema objektivnom statusu između nedepriviranih i kolektivno depriviranih, s jedne, i individualno i dvostruko depriviranih ispitanika, s druge strane.

Slika 2: Srednje vrijednosti iskazane dovoljnošću prihoda, njihove zasluženosti, statusa regija i očekivanih promjena prema tipovima relativne deprivacije (aritmetičke sredine)

	NRD	IRD	KRD	DRD	F (p)	Post hoc
Dovoljnost prihoda (1-5)	2,38	1,49	2,20	1,41	255,17 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 3-4
Zasluženost vlastitog standarda (1-3)	1,40	1,08	1,26	1,05	16,30 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 3-4
Ostvareno uvažavanje potreba i interesa pojedinih regija (1-4)	2,12	2,09	1,81	1,75	36,69 (0,00)	1-3, 1-4, 2-3, 2-4
Pesimizam - optimizam (1-5)	3,26	2,96	3,07	2,73	58,26 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4, 2-4, 3-4

Legenda: NRD – nedeprivirani; IRD – individualno deprivirani; KR – kolektivno deprivirani; DRD – dvostruko deprivirani; Post hoc – značajne razlike među parovima (Dunnett T3)

da bi se u slučaju kolektivne deprivacije moglo govoriti i o većoj prisutnosti tzv. “ideološke” ili “relativne deprivacije zbog drugih” (Kawakami i Dion, 1992.), nego u ostalim skupinama te da percepcija depriviranosti socijalne okoline ne znači nužno i vlastitu depriviranost, barem ne podjednako intenziteta. To se ne bi moglo utvrditi uporabom isključivo kontinuiranih mjera, bez jasnog razdvajanja skupina.

Nakon usporedbe objektivnog statusa provjerena je zastupljenost ostalih komponenti ili preduvjeta relativne deprivacije u svakoj od skupina (slika 2).

Distribucija ostalih preduvjeta relativne deprivacije grubo prati simetrije razlika u materijalnom statusu, a potpuno kad je riječ o međugrupnim razlikama u ocjenama (ne)dovoljnosti vlastitih prihoda i (ne)zaslužnosti razine standarda. Prihodi nedepriviranih ispitanika bili su primjereniji njihovim potrebama, pa su razinu standarda u većoj mjeri smatrali zasluženom ili opravdanom nego deprivirani ispitanici. Odgovori kolektivno depriviranih ispitanika u oba ih slučaja smještaju između onih koji nisu iskazali deprivaciju i ostalih (individualno i grupno) depriviranih ispitanika, među kojima nisu zabilježene značajne razlike. Osim prema objektivnim pokazateljima (slika 1), potonje su skupine bile i subjektivno najviše deprivirane.

Kolektivno i dvostruko deprivirani ispitanici češće su od ostalih smatrali da poštivanje potreba i interesa pojedinih regija još nije zadovoljavajuće ostvaren cilj. Uz to, većina ispitanika u to vrijeme nije očekivala da će im se standard u doglednoj budućnosti promijeniti (oko 50% u svim skupinama), a pad prema optimističnom i pesimističnom kraju ljestvice bio je uglavnom simetričan. Svi deprivirani, a osobito dvostruko deprivirani, pritom su iskazali veću skeptičnost od nedepriviranih ispitanika.

Reakcije na stanje u državi

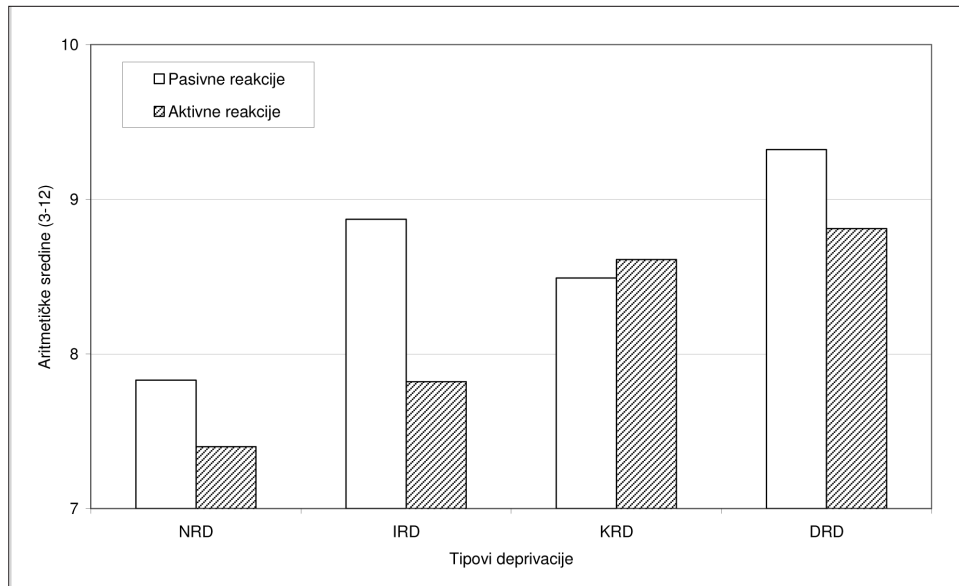
Mišljenje ispitanika o situaciji u državi definirano je pomoću dvije komponente – dominantno pasivnim i dominantno aktivnim reakcijama (tablica 1).

Kako na vas utječe situacija u Hrvatskoj?	Pasivne reakcije	Aktivne reakcije
Rastužuje me	0,755	0,243
Izaziva osjećaj bespomoćnosti	0,829	0,181
Plaši me	0,713	0,212
Čini me bijesnim	0,479	0,538
Izaziva volju za sudjelovanjem u poboljšavanju situacije	0,162	0,565
Izaziva volju za javnim protestom	0,220	0,876

Tablica 1: Faktorska struktura reakcija na situaciju u državi (analiza glavnih komponentata, varimax rotacija)

Izdvojenim je faktorima (karakterističnih korijena većih od 1) objašnjeno 72,42% ukupne varijance ponuđenih odgovora. Prema visini projekcija na prvi ili drugi faktor formirane su tročestične ljestvice aktivnih i pasivnih reakcija (obje u rasponu od 3-12), zadovoljavajuće pouzdanosti (Cronbachovi alfa koeficijenti 0,832 i 0,734 redom). Razlike u sklonostima pojedinim vrstama reakcija prikazane su na slici 3.

Slika 3: Srednje vrijednosti ljestvica reakcija na situaciju u Hrvatskoj prema tipovima relativne deprivacije (aritmetičke sredine)

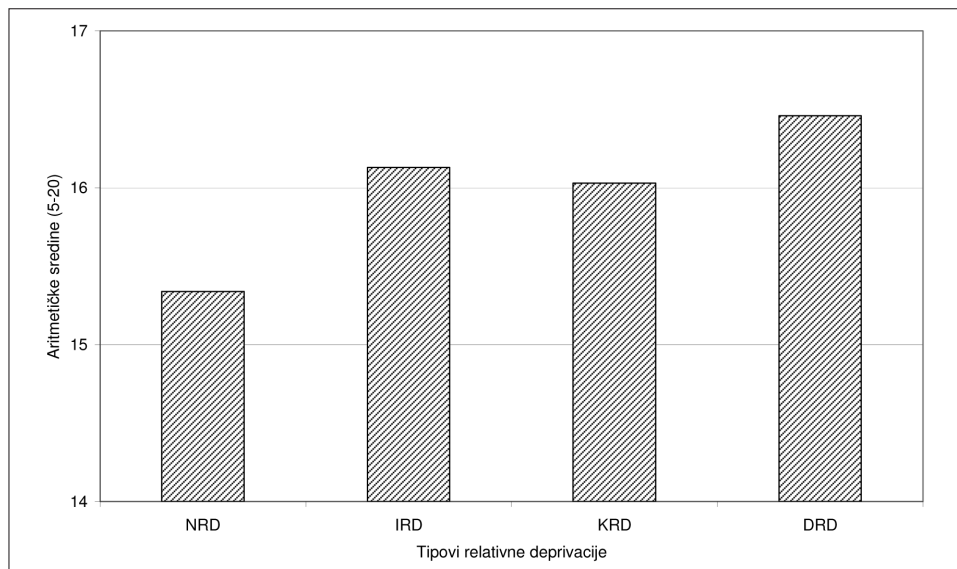
	NRD	IRD	KRD	DRD	F (p)	Post hoc
Pasivne reakcije (3-12)	7,83	8,87	8,49	9,32	58,46 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 2-4, 3-4
Aktivne reakcije (3-12)	7,40	7,82	8,61	8,81	52,23 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 2-4
t (p) aktivne – pasivne reakcije	5,19 (0,00)	8,90 (0,00)	1,60 (0,11)	3,91 (0,00)		

Legenda: NRD – nedeprivirani; IRD – individualno deprivirani; KRK – kolektivno deprivirani; DRD – dvostruko deprivirani; Post hoc – značajne razlike među parovima (Dunnett T3)

Usporedba među grupama pokazuje, pak, da subjektivna deprivacija, bez obzira na vrstu i razlike u objektivnom statusu, općenito podrazumijeva i veću osjetljivost ili intenzivnije reakcije na stanje u državi. Kad je riječ o pasivnim reakcijama, najmalodušniji su bili dvostruko deprivirani ispitanici, a potom individualno i najmanje kolektivno deprivirani (sve su razlike značajne). Rangiranje prema aktivnim reakcijama otkriva da su im podjednako skloniji kolektivno i dvostruko deprivirani nego individualno deprivirani ispitanici. Ukratko, kolektivno deprivirane osobine općenito su (naj)sklonije aktivnim, a dvostruko deprivirane ekstremnijim reakcijama u oba smjera. Budući da su prema objektivnom statusu i ostalim preduvjetima relativne deprivacije individualno i dvostruko deprivirani ispitanici bili sasvim izjednačeni, očito je da je percepcija depriviranosti socijalne okoline nužna kako bi izazvala intenzivnije reakcije na stanje u državi.

Nužnost razlikovanja pojedinih tipova deprivacije, zbog njihove različite političke relevantnosti, pokazuju i distribucije specifičnijih političkih reakcija – kritičkih ocjena aktualne vlasti te preferencija konvencionalnog (potencijalni izborni odziv) nasuprot nekonvencionalnom (sklonost sudjelovanju u kolektivnim akcijama) načinu političkog djelovanja (slike 4 i 5).

Slika 4: Kritičke ocjene aktualne vlasti prema tipovima relativne deprivacije (aritmetičke sredine)

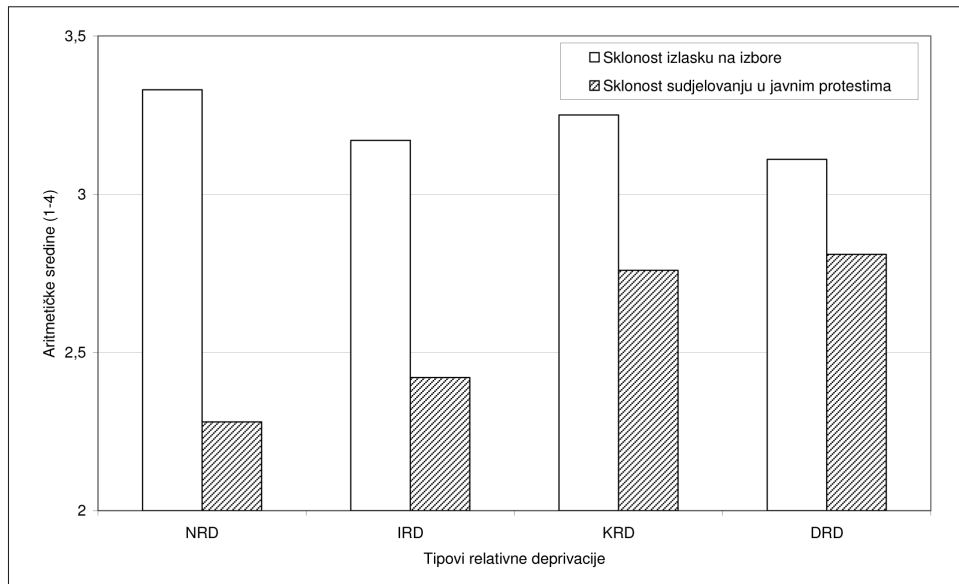

	NRD	IRD	KRD	DRD	F (p)	Post hoc
Kritika aktualne vlasti (5-20)	15,34	16,13	16,03	16,46	14,37 (0,00)	1-2, 1-3, 1-4

Legenda: NRD – nedeprivirani; IRD – individualno deprivirani; KRD – kolektivno deprivirani; DRD – dvostruko deprivirani; Post hoc – značajne razlike među parovima (Dunnett T3)

Slika 5: Sklonost konvencionalnom i nekonvencionalnom političkom djelovanju prema tipovima relativne deprivacije (aritmetičke sredine)

Iako su deprivirane osobe općenito kritičnije prema aktualnoj vlasti nego nedeprivirane (bez obzira na razlike u objektivnom statusu), a usporedbe unutar skupina jasno pokazuju da su svi ispitanici, bez obzira na to jesu li i na koji način deprivirani, skloniji konvencionalnom političkom djelovanju (sudjelovanju na izborima nego u kolektivnim akcijama), usporedba među skupinama pokazuje da je za povećanu sklonost nekonvencionalnom političkom djelovanju nužna kolektivna ili dvostruka depriviranost. Naime, sklonost sudjelovanju u protestnim akcijama, koju su iskazali individualno deprivirani ispitanici, nije bila značajno veća nego u slučaju nedepriviranih osoba.

	NRD	IRD	KRD	DRD	F (p)	Post hoc
Sklonost izlasku na izbore (1-4)	3,33	3,17	3,25	3,11	6,407 (0,00)	1-2, 1-4
Sklonost sudjelovanju u javnim protestima (1-4)	2,28	2,42	2,76	2,81	44,181 (0,00)	1-3, 1-4, 2-3, 2-4
t (p) izbori – protesti	27,14 (0,00)	9,741 (0,00)	7,54 (0,00)	3,60 (0,00)		

Legenda: NRD – nedeprivirani; IRD – individualno deprivirani; KRD – kolektivno deprivirani; DRD – dvostruko deprivirani; Post hoc – značajne razlike među parovima (Dunnett T3)

Podjednaka zastupljenost protestnog potencijala u kolektivno i dvostruko depriviranim skupinama te, ujedno, veća malodušnost dvostruko depriviranih u odnosu prema kolektivno depriviranim (niža razina optimizma, intenzivnija objektivna i subjektivna depriviranost te veća sklonost pasivnim reakcijama na stanje u državi) u skladu

je s onim nalazima i zaključcima prema kojima dvostruka deprivacija često (iako ne nužno i redovito) podrazumijeva veću političku inertnost u odnosu na kolektivnu, odnosno veću prisutnost tzv. "beznadne deprivacije" (Kawakami i Dion, 1992.).

Nadalje, podjednaka sklonost sudjelovanju u protestnim akcijama u obje promatrane skupine u ovom je slučaju vjerojatno posljedica bitno različitih motiva. U slučaju dvostruko depriviranih moglo bi se govoriti o većoj sklonosti protestu iz očaja, dok su kolektivno deprivirani, zahvaljujući višem materijalnom i obrazovnom statusu te mlađoj dobi (a time i vjerojatno višoj razini aspiracija), vjerojatno sputaniji depriviranom okolinom. Bilo to posve točno ili ne, u svakom slučaju ovi nalazi još jednom potvrđuju nužnost razlikovanja kolektivne i dvostruke deprivacije.

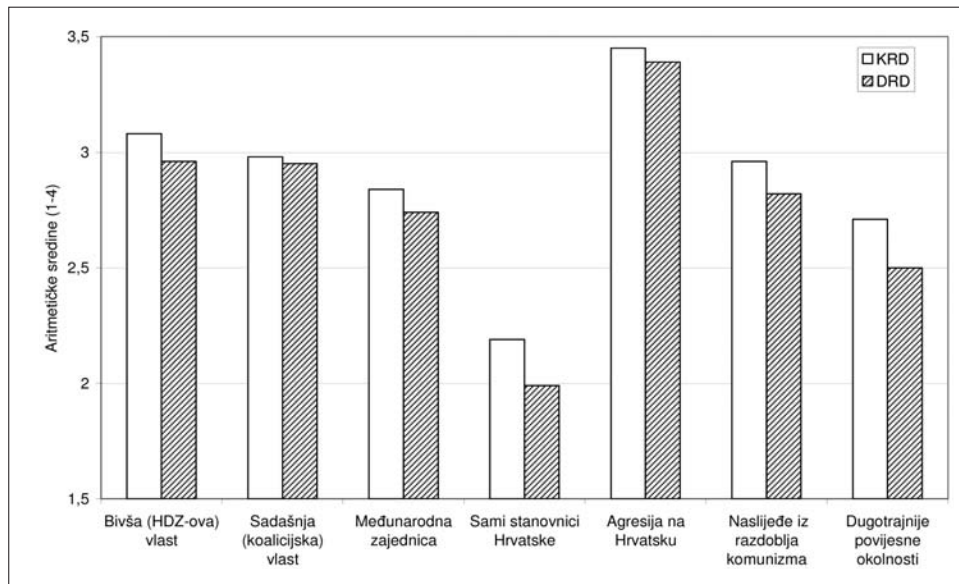
Atribucije odgovornosti za stanje u državi

Atribucije odgovornosti za stanje u državi uvrstili smo u analizu zbog moguće povezanosti s vrstama reakcija. Podsjetimo, uvodno je navedeno da se, sagledano u okviru atribucijske teorije (Weiner, 1986.), načelno može očekivati veća malodušnost ako se uzroci nekog stanja smatraju nekontrolabilnijim i stabilnijim nego obratno, ako se doživljavaju kao lakše promjenjivi (u određenoj mjeri i vlastitim utjecajem). Budući da su najveću osjetljivost i intenzivnije reakcije iskazali kolektivno i dvostruko deprivirani ispitanici, na slici 6 prikazana je hijerarhija kauzalnih atribucija unutar tih skupina.

Jasno je da su uzroci aktualnih društvenih problema redovito višestruki i kompleksni. Sagledano iz povijesne perspektive, u ovom se slučaju okvirno može govoriti i o redoslijedu: komunistički poredak, kao posljedica dugotrajnijih povijesnih okolnosti, prethodio je ratu i sadržavao njegove klice. Osim toga, uz nacionalnu političku elitu, i međunarodna je zajednica bila na više načina izravno uključena u ratna i poratna zbivanja, u rasponu od vojne prisutnosti (zaštićene zone) i humanitarnih akcija do političkih pregovora i kompromisa, uz djelomično nametanje vlastitih neposrednih i strateških interesa, uključujući i sudjelovanje u privatizaciji.

Iz slike 6 jasno je, pak, vidljivo da se glavnim uzrokom problema s kojima se Hrvatska suočavala, sedam godina nakon završetka sukoba i pet godina nakon mirne reintegracije Podunavlja, i dalje, i to nedvosmisleno i konsenzualno, smatrala ratna agresija. Jednako je lako uočiti dominaciju eksternalnih kauzalnih atribucija nad inter-

Slika 6: Kauzalne atribucije odgovornosti za stanje u državi u grupama kolektivno i dvostruko depriviranih ispitanika (aritmetičke sredine)

Tko je odgovoran za probleme s kojima se Hrvatska danas suočuje? (1-4)	KRD	DRD	t (p)
Bivša (HDZ-ova) vlast	3,08	2,96	2,00 (0,05)
Sadašnja (koalicijska) vlast	2,98	2,95	0,45 (0,??)
Međunarodna zajednica	2,84	2,74	1,63 (0,10)
Sami stanovnici Hrvatske	2,19	1,99	3,19 (0,00)
Agresija na Hrvatsku	3,45	3,39	1,89 (0,08)
Naslijeđe iz razdoblja komunizma	2,96	2,82	2,27 (0,02)
Dugotrajnije povijesne okolnosti	2,71	2,50	3,17 (0,00)

Legenda: NRD – nedeprivirani; IRD – individualno deprivirani; KRD – kolektivno deprivirani; DRD – dvostruko deprivirani; Post hoc – značajne razlike među parovima (Dunnett T3)

nalnim, odnosno mišljenjem da su za aktualno stanje u Hrvatskoj krivi sami njezini stanovnici.

Kolektivno deprivirani ispitanici bili su skloniji nego dvostruko deprivirani u većoj mjeri uzeti u obzir gotovo sve navedene uzroke, a pogotovo, zavaljujući vjerojatno višem prosječnom obrazovanju, one koji zahtijevaju nešto kompleksniju elaboraciju. Isto vrijedi i za internalne atribucije. Naime, jasno je da se ni stanovnike Hrvatske ne može potpuno amnestirati od odgovornosti, u najmanju ruku zbog toga što su radikalnu promjenu sustava, a potom i bivšu i aktualnu političku vlast, ionako sami izabrali. Osim toga, i osobine stanovništva, odnosno opća razina sposobnosti ili motivacije, nije zanemariv čimbenik materijalnog (blago)stanja i razvojnih perspektiva društva.

U opisu metodologije spomenuto je da se (prema rezultatima istraživanja uzroka siromaštva) u stabilnim, moderniziranim društvima i individualističkim kulturama većinom smatra da su pojedinci sami odgovorni za svoju sudbinu, no i to da aktualne društvene (ne)prilike (poput raširenije nezaposlenosti) mogu promijeniti atribucijske sklonosti. Stoga bi, iako dominacija eksternalnih atribucija donekle upućuje na takvu interpretaciju, ovdje ipak bilo pretenciozno govoriti o kulturalnim razlikama između Hrvatske i tih društava, pogotovo stoga što su rat, prije svega, a potom i promjena političkog i gospodarskog sustava, izrazitiji kontekstualni čimbenici od varijacija stope nezaposlenosti na Zapadu.

Kad je riječ o reakcijama na situaciju u državi, utvrđeno je da dominira pasivnost (osim u slučaju kolektivne deprivacije, slika 3) i redom veća sklonost konvencionalnom u odnosu na nekonvencionalno političko djelovanje (slika 4). Ne čini se sasvim neutemeljenim spekulirati o tome da bi takve sklonosti mogle biti posljedicom razmjerno niske razine aspiracija, i to zbog tri glavna razloga. Prvo, za razliku od manjih i homogenijih grupa (primjerice, profesionalnih) koje je lakše potaknuti na aktivnost k zajedničkom cilju, teže je, osim u ekstremnim slučajevima, zamisliti mobilizaciju regija. Drugo, nakon rata nije bilo radikalnih padova standarda koji bi izazvali jednake ili intenzivnije frustracije. I treće, s time u vezi, moguće je da svježije sjećanje na rat (još uvijek je smatran glavnim uzrokom problema u društvu) uključuje i veću strpljivost, s obzirom na to da je štete koje je ostavio za sobom teško sanirati u kratkom roku.

U skladu s time, a vodeći i dalje računa o pretpostavkama atribucijske teorije, moglo se očekivati da će i korelacije između atribucija i vrsta reakcija pokazati da su stabilni i nekontrolabilni uzroci povezaniji s pasivnim, a nestabilni i kontrolabilni s aktivnijim reakcijama.

Tablica 2. Korelacije između atribucija odgovornosti i reakcija na stanje u državi među kolektivno i dvostruko depriviranim ispitanicima

Koga smatrate odgovornim za probleme s kojima se Hrvatska danas suočuje?	KRD		DRD	
	Pasivne reakcije	Aktivne reakcije	Pasivne reakcije	Aktivne reakcije
	r	r	r	r
Bivšu (HDZ-ovu) vlast	0,13	0,11	0,06	0,09
Sadašnju (koalicijsku) vlast	0,36*	0,44*	0,20*	0,25*
Međunarodnu zajednicu	0,22*	0,21*	0,06	0,07
Same stanovnike Hrvatske	-0,08	-0,11	0,00	-0,11
Agresiju na Hrvatsku (rat u Hrvatskoj)	0,05	0,10	0,04	0,03
Naslijeđe iz razdoblja komunizma	0,06	0,11	-0,03	0,03
Dugotrajnije povijesne okolnosti	0,00	0,09	-0,03	-0,07

* p < 0,01

No, kako pokazuju rezultati prikazani u tablici 2, pojedine su vrste reakcija u obje skupine značajno povezano jedino s pripisivanjem odgovornosti za stanje u državi aktualnoj vlasti. To je u skladu s teorijskim očekivanjima u slučaju aktivnih reakcija, budući da aktivnost vlasti pripada među nestabilne i (barem) konvencionalnim političkim djelovanjem kontrolabilne uzroke. Ostali uzroci, iako su razmjerno visoko zastupljeni (uz iznimku internalnih, slika 6), nisu povezani ni s jednom vrstom reakcija, odnosno stabilne i nekontrolabilne atribucije (većina ovdje navedenih) ne podrazumijevaju nužno anomiju ili pasivniji odnos prema društvenoj i političkoj stvarnosti. Ti se uzroci, u ovom slučaju, vjerojatno smatraju tek povijesnim činjenicama koje se, doduše, uzimaju u obzir, ali aktualna je vlast (uz, eventualno, same stanovnike Hrvatske na koje se ipak pretjerano ne računa) očito jedina od koje se trenutno nešto može očekivati, a koja ta očekivanja može i iznevjeriti. Osim toga, djelovanje aktualne vlasti kao proksimalan, najlakše uočljiv uzrok trenutnog stanja u državi ne zahtijeva kompleksniju kognitivnu elaboraciju, a s tim je u skladu i nalaz prema kojem su reakcije obrazovanja grupe, kolektivno depriviranih ispitanika, značajno povezane i s pripisivanjem odgovornosti međunarodnoj zajednici, kontinuirano uključenoj u politička zbivanja u Hrvatskoj. Naime, uočavanje odgovornosti međunarodne zajednice ipak zahtijeva bolju upućenost i barem donekle kompleksniju elaboraciju.

Zaključak

Teorija relativne deprivacije i u našem se kontekstu potvrdila kao univerzalno primjenjivo analitičko oruđe pri bavljenju problematikom ovakve vrste. Socijalna percepcija i usporedbe, a potom i legitimizacijsko i atribucijsko rezoniranje, ulogu kojih teorija naglašuje, važan su posredujući proces između objektivnog materijalnog statusa i subjektivnih (i afektivnih i politički relevantnih) reakcija.

Uz potvrdu dobrog dijela teorijskih pretpostavki (a posebno one o važnosti razlikovanja individualne od kolektivne i dvostruke deprivacije zbog različitih političkih posljedica), moglo bi se govoriti i o dva izvorna uvida. Prvo, osim što se pokazalo da isti objektivni status može, ovisno o socijalnoj percepciji, biti povezan s bitno različitim političkim reakcijama, i obratno, posebno valja ponoviti da bi istovrsne reakcije kolektivno i dvostruko depriviranih skupina, ako su nejednakog objektivnog statusa, mogle biti posljedicom sasvim različitih motiva. Drugo, predlažući integraciju s atribucijskom teorijom, Walker i suradnici

(2002.), kao što smo naveli, spominju tri dimenzije uz koje se mogu razvrstati percipirani uzroci nekog stanja, bitni za način nošenja s njime: lokus, stabilnost i kontrolabilnost. Poteškoće pri empirijskoj provjeri predložene integracije nagnale su ih na zaključak da bi atribucijski procesi ipak mogli biti kompleksniji. Naši, pak, rezultati pokazuju da valja voditi računa i o proksimalnosti, neposrednosti ili jednostavnosti percipiranih uzroka, pogotovo kad je riječ o istraživanjima na općim populacijama, površno upućenim u političku problematiku. Stoga bi tu vrstu uzroka, kao četvrtu dimenziju, valjalo pridodati predloženom modelu.

Konačno, uz povezivanje teorije relativne deprivacije s atribucijskom teorijom, u novije se vrijeme predlaže i pridodavanje teorije socijalnog identiteta, uz očit i jednostavan argument prema kojemu, pri međugrupnim usporedbama, bitnu ulogu igra i subjektivna važnost pripadanja određenim grupama (Ellemers, 2002., Cho, 2007.).

Sadržajna konvergencija i dugovječnost potvrđena brojnim empirijskim potvrdama spomenute teorije doista čine zrelima za integraciju. Uz redukciju redundantnosti koje bi se nužno pojavile preklapanjem dijela njihovih pretpostavki, mogla bi se dobiti parsimonična taksonomija povezanosti između motiva i sklonosti pojedinim vrstama socijalnih usporedbi, komponenata relativne deprivacije, atribucijskih sklonosti i šireg spektra reakcija no što ih se, za sada, uzima u obzir. Takvim pothvatom dobiveni univerzalni teorijski sklop potom bi se mogao – uz preciznu i kontekstualno osjetljivu operacionalizaciju mjera od slučaja do slučaja – naširoko koristiti, i to ne samo u cjelovitu obliku nego i u reduciranim varijantama, ovisno o konkretnim istraživačkim ciljevima.

Literatura

ABELES, R. P. (1976.), Relative deprivation, rising expectations and Black militancy. *Journal of Social Issues*, 32, 119-137.

ABRAMS, D. (1990.), Political identity: Relative deprivation, social identity, and the case of Scottish nationalism (*ESRC 16-19 Initiative Occasional Papers*), London: Economic and Social Research Council.

APPELGRYN, A., BORNMAN, E. (1996.), Relative Deprivation in Contemporary South Africa. *Journal of Social Psychology*, 136, 381-397.

ARCHER, D., GARTNER, R. (1984.), *Violence and crime in cross-national perspective*, New Haven: Yale University Press.

BERNSTEIN, M., CROSBY, F. (1980.), An empirical examination of relative deprivation theory, *Journal of Experimental Social Psychology*, 16, 442-456.

- BROWN, R. (1996.), Intergroup relations, u: Hewstone, M., Stroebe, W., Stephenson, G. M. (ur.), *Introduction to Social Psychology*, str. 530-561.
- CHO, B. (2007.), Individual reactions to a group merger: an integration of relative deprivation theory and social identity theory. *Seoul Journal of Business*, 13, 49-76.
- COOK, T. D., CROSBY, F., HENNIGAN, K. M. (1977.), The construct validity of relative deprivation, u: Suls, J. M., Miller, R. L. (ur.), *Social comparison processes: Theoretical and empirical perspectives*. Washington: Hemisphere (str. 307-333).
- CROSBY, F. (1976.), A model of egoistical relative deprivation, *Psychological Review*, 83, 85-113.
- CROSBY, F. (1982.), *Relative deprivation and working women*. New York: Oxford University Press.
- CROSBY, F. (1984.), The denial of personal discrimination. *American Behavioral Scientist*, 27, 371-386.
- DAVIES, J. C. (1959.), A formal interpretation of the theory of relative deprivation, *Sociometry*, 22, 280-296.
- DAVIES, J. C. (1962.), Toward a theory of revolution, *American Sociological Review*, 27, 5-19.
- DAVIES, J. C. (1969.), The J-curve of rising and declining satisfactions as a cause of some great revolutions and a contained rebellion, u: Graham, H. D., Gurr, T. R. (ur.), *The history of violence in America: Historical and comparative perspectives*, New York: Praeger.
- DAVIES, J. C. (1973.), Aggression, violence, revolution, and war, in Knutson, J. N., *Handbook of Political Psychology*, San Francisco: Jossey-Bass, 1973.
- DIBBLE, U. (1981.), Socially shared deprivation and the approval of violence: Another look at the experience of American blacks during the 1960's, *Ethnicity*, 8, 149-168.
- DION, K. L. (1986.), Responses to perceived discrimination and relative deprivation, u: Olson, J. M., Herman, C. P., Zanna, M. P. (ur.), *The Ontario symposium: Vol. 4, Relative deprivation and social comparison*. Hillsdale: Erlbaum (str. 201-216).
- DUCKITT, J., MPHUTHING, T. (1998.), Political power and race relations in South Africa: African attitudes before and after transition, *Political Psychology*, 19 (4): 809-832.
- ELLEMERS, N. (2002.), Social identity and relative deprivation, u: I. Walker i H. J. Smith (ur.), *Relative deprivation: specification, development and integration*. Cambridge: Cambridge University Press (str. 239-264).
- FEAGIN, J. R. (1972.), Poverty: We still believe that God helps those who helps themselves, *Psychology Today*, 6, 101-129.
- FOLGER, R. (1987.), Reformulating the preconditions of resentments: A referent cognitions model, u: Masters, J., Smith, W. (ur.), *Social comparison, social justice and relative deprivation*. Hillsdale: Erlbaum (str. 183-217).

- FOSTER, M. & MATHESON, K. (1995.), Double relative deprivation: Combining the personal and political. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 1167-1177.
- GESCHWENDER, J. A. (1968.), Explorations in the Theory of Social Movements and Revolutions. *Social Forces*, 47, 127-135.
- GOSH, E. S. K., KUMAR, R., TRIPATHI, R. C. (1992.), The communal cauldron: Relations between Hindus and Muslims in India and their reactions to norm violations, u: de Ridger, R., Tripathi, R. C. (ur.), *Norm violation and intergroup attitudes*. Oxford: Clarendon (str. 70-89).
- GUIMOND, S., DUBE-SIMRAD, L. (1983.), Relative deprivation theory and the Quebec nationalist movement: The cognition-emotion distinction and the personal-group deprivation issue, *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 526-535.
- GURR, T. R. (1970.), *Why men rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- GURR, T. R. (1971.), Model building and the test of theory, in Davies, J. C. (ur.), *When men revolt and why*. New York: Free Press.
- HEPWORTH, J. T., WEST, S. G. (1984.), Lynchings and the economy: A time series reanalysis of Hovland and Sears (1940.), *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 239-247.
- HEWSTONE, M. (1989.), *Causal attribution: From cognitive process to collective beliefs*, Oxford: Blackwell.
- HOVLAND, C., SEARS, R. R. (1940.), Minor studies in aggression. VI: Correlation of lynchings with economic indices, *Journal of Psychology*, 9, 301-310.
- KAWAKAMI, K., DION, K. (1992.), The impact of salient selfidentities on relative deprivation and action intentions, *European Journal of Social Psychology*, 23, 525-540.
- KOOMEN, W., FRÄNKEL, E. G. (1992.), Effects of experienced discrimination and different forms of relative deprivation among Surinamese, a Dutch ethnic minority group, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 2, 63-71.
- LEDERER, G. (1986.), Protest movements as a form of political action, u: Herman, M. G. (ur.), *Political Psychology – Contemporary Problems and Issues*, San Francisco-London: Josey Bass.
- LEVINE, J. M., MORELAND, R. L. (1998.), Small groups, u: Gilbert, D. T., Fiske, S. T., Lindzey, G. (ur.), *The handbook of social psychology*, 4th ed., vol. 2, str. 415-469, New York: McGraw Hill.
- LEWIS, A., WEBLEY, P., FURNHAM, A. (1994.), *The new economic mind: The social psychology of economic behaviour*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- MERTON, R. K., KITT, A. (1950.), Contributions to the theory of reference group behavior, u: Merton, R. K., Lazarsfeld, P. F. (ur.), *Continuities in social research: studies in the scope and method of 'The American Soldier'*, New York: Free Press.

- NASSER, R., ABOUCHEDID, K. (2002.), Perceptions of the causes of poverty comparing three national groups: Lebanon, Portugal, and South Africa, *Current Research in Social Psychology*, 8, 101-119.
- PANDY, J., SINHA, Y., PRAKASH, A., TRIPATHI, R. C. (1982.), Right-left political ideologies and attribution of the causes of poverty, *European Journal of Social Psychology*, 12, 327-331.
- POLLETTA, F., JASPER, J. M. (2001.), Collective identity and social movements, *Annual Reviews of Sociology*, 27, 283-305.
- RUNCIMAN, W. C. (1966.), *Relative deprivation and social justice*, London: Routledge and Kegan Paul.
- SINGH, S., VASUDEVA, P. (1977.), A factorial study of perceived reasons for poverty. *Asian Journal of Psychology and Education*, 2, 51-56.
- SKITKA, L. J., & CROSBY, F. J. (2003.), Trends in the social psychological study of justice. *Personality and Social Psychology Review*, 7, 282-285.
- STOUFFER, S. A., SUCHMAN, E. A., DEVINNEY, L. C., STAR, S. A., WILLIAMS, R. A. Jr. (1949.), *The American soldier: adjustments during army life* (Vol. 1), Princeton: Princeton University Press.
- ŠUČUR, Z. (2006.), Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj, *Revija za sociologiju*, 37 (3-4), 131-147.
- TOUGAS, F., VEILLEUX, F. (1988.), The influence of identification, collective relative deprivation, and procedure of implementation on women's response to affirmative action: A causal modelling approach, *Canadian Journal of Behavioral Science*, 20, 15-27.
- TOWNSEND, P. (1979.), *Poverty in the United Kingdom*, London: Allen Lane.
- TRIPATHI, R. C., SRIVASTAVA, R. (1981). Relative deprivation and intergroup attitudes, *European Journal of Social Psychology*, 11, 313-318.
- VANNEMAN, R. D., PETTIGREW, T. F. (1972.), Race and relative deprivation in the urban United States, *Race*, 13, 461-486.
- WAGNER, U., ZICK, A. (1995.), The relation of formal education to ethnic prejudice – its reliability, validity and explanation, *European Journal of Social Psychology*, 25 (1): 41-56.
- WALKER, I., KIN WONG, N., KRETZSCHMAR, K. (2002.), Relative deprivation and attribution: from grievance to action, u: I. Walker i H. J. Smith (ur.), *Relative deprivation: specification, development and integration*. Cambridge: Cambridge University Press (str. 288-312).
- WALKER, I., MANN, L. (1987.), Unemployment, relative deprivation and social protest, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 275-283.
- WALKER, I., PETTIGREW, T. F. (1984.), Relative deprivation theory: an overview and conceptual critique, *British Journal of Social Psychology*, 23, 300-310.
- WEINER, B. (1986.), *An attributional theory of motivation and emotion*. New York: Springer Verlag.

WEINER, B. (1995.), Inferences of responsibility and social motivation, u: M. P. Zanna (ur.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 27, str. 1-47). San Diego: Academic Press.

Stanko Rihtar,
Vesna Lazmac Posavec
**Politička relevantnost
relativne deprivacije
u hrvatskom
(post)tranzicijskom
kontekstu**